

ENGELLİLİĞİ AÇIKLAYAN SOSYAL MODEL NEDİR?

Yrd. Doç. Dr. İlkur Meşe *

Öz

Klasik bilim anlayışının dayandığı Newton mekaniği ile Descartes'ın Kartezyen felsefesi, bütün bir doğa bilimlerinin dayanağı olduğu gibi sosyal bilimlerin de bilimsel bir nitelik kazanması için üzerinde temellenmesi gereken iki önemli varsayım olmuştur. Klasik bilim anlayışına göre insan, çevresinden bağımsız kendi başına bir makine olarak görülmüştür. Engelliliğin tıbbi modelinin sosyal model tarafından eleştirilen özelliklerinin dayanağını burada aramak gerekmektedir. Tıbbi modelin engelliliği, “özel”, “normal olmayan”, “bireysel bir trajedi” olarak değerlendirip engelli birey ve onun ailesine odaklanarak geniş toplumsal, ekonomik ve çevresel faktörleri göz ardı etmesi sosyal modelin temel eleştiri noktaları olmuştur. Sosyal modele göre, birey ile onun geniş toplumsal çevresi arasındaki etkileşimi hesaba katarak engelliliği değerlendirmek gerekmektedir. Böylece engelli bireyleri etkileyen sosyal faktörler, engelli sorunlarının kamusal alanda görünürlük kazanması, tartışılması ve iyileştirilmesi amacıyla yönelik olarak politize edilebilir. Bu makalenin amacı, tıbbi modeli sorunsallaştırarak sosyal bilimlerde sosyal modele göre engelli çalışmaları yapılması yönünde farkındalık yaratmaktır.

Anahtar Kelimeler: engellilik, engelli çalışmaları, psikoloji, tıbbi model, sosyal model.

* Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. inurmese@gmail.com.

What is Social Model of Disability?

Abstract

The classical understanding of science is based on the mechanistic view of Newton and the Cartesian philosophy of Descartes and at the same time, these two significant assumptions should also be basis of social sciences for acquiring a scientific quality. According to the classical conceptualisation of science, the human being has been seen as a machine independent from his/her environment. This idea is required to be looked at for the foundations of the “medical model” of disability which is criticized over the “social model” of disability. The social model criticizes the medical model due to the fact that the latter evaluates the disability as a “special” and/or an “abnormal” situation, an “individual tragedy” by focusing on the disabled individual and his/her family but ignoring the broad social, economic and environmental factors. According to the social model, disability should be considered by taking the interaction between the individual and his/her large social milieu into account. Thus, for making visible, discussing, and solving the problems of the disabled in the public sphere, all the social factors could be politicized. The aim of this article is to raise awareness toward social model in social sciences.

Keywords: disability, disability studies, psychology, medical model, social model.

Giriş

Klasik bilim anlayışının dayandığı iki varsayım 20. yüzyılın başında kurumsallaşmakta olan insan ve sosyal bilimlerin metodolojisine de hâkim olmuştur. Böyle olunca engellilik konusuna bakış da bu anlayıştan etkilenmiştir. Gerek tıp bilimi gerekse engelliliği konu alan sosyal bilimlerde klasik bilim anlayışı doğrultusunda engelli birey, çevresinden bağımsız olarak ele alınıp engellilik hâli patolojik bir durum olarak değerlendirilmiştir. Klasik bilim anlayışının yansımalarını sağlık ve hastalık gibi kavramların tanımlarında da görmek mümkündür. Fakat klasik bilim anlayışını paradigma değişimine zorlayan kuantum ve kaos teorileri ile sosyal bilimlerde insanın içinde bulunduğu bağlamı dikkate alma gerekliliğini vurgulayan teoriler engelliliğin sosyal modeline düşünsel kaynaklık etmiştir.

Bu makalede engelliliğin sosyal modelini hazırlayan düşünsel arka plan ile sosyal modelin ne olduğu ve neyi tartıştığı açıklanmaya çalışılacaktır. Böylece engelli çalışmalarının engelli bireylerin faydasına nasıl daha iyi olacağına yönelik bir yol haritası belirlenmiş olacaktır.

1. Engellilik Paradigmasında Sosyal Modele Doğru Yönelimin Arka Planı

Birkaç yüzyıldır hâkim olan klasik bilim görüşü iki varsayıma dayanarak kurulmuştur. Bunlardan birisi, geçmiş ile gelecek arasında bir simetri öngören Newton modeliydi. İkinci varsayım; doğa ile insanlar, madde ile akıl, fiziksel

dünya ile sosyal/manevi dünya arasında köklü ayrımlar bulunduğunu varsayan Kartezyen düalizm idi (*Gulbenkian Komisyonu*, 1996, s. 12). Newton modelinin etkisiyle bilim; determinist ve ampirik olarak anlaşılabilir, uygun yasalar ve belirli başlangıç koşulları bilindiği takdirde geçmiş ve geleceği de kesin olarak tanımlanabilecek bir dünyada evrensel yasalar arayışı olarak tanımlanmaya başlamıştı (Mielants, 2007, s. 51). Newton modelinin bilim dünyasında yaygınlaşması *iki kültür* (Snow, 2010) olarak adlandırılabilir doğa ile insan bilimleri arasındaki ayrımı derinleştirdi ve değerden bağımsız bilginin modern dünya sisteminin jeokültürü olarak iyiden iyiye yerleşmesine yardım etti (Stremlin, 2007, s. 30). Newton'ın determinist, ölçülüp hesaplanabilir mekanik evren modeli ve Descartes'ın düalizmi üzerine temellenen klasik bilim anlayışını kabaca şöyle anlatabiliriz:

1. Gerçeklik homojendir, akla uygun bir yapısı vardır ve bilimin görevi gözlem ve deney yoluyla evrensel yasalara ulaşmaktır.
2. Gerçeklik hiyerarşiktir.
3. Gerçeklik mekaniktir. Doğada her şey bir makine düzeni içinde işler.
4. Gelecek ve gidişat bellidir. Çünkü bilim doğaya hâkim olan yasaları bularak geleceğe dair varsayımlarda bulunabilir.
5. Gerçekliğin mekanik düzeni evrensel bir dille, matematiğin diliyle ifade edilebilir.
6. Bilim nesnedir. Özne olarak gözlemci nesne karşısına değerden arınmış bir şekilde çıkar.
7. Bilimin elde ettiği sonuçlar evrensel ve zorunludur. Çünkü tam bir nesnellikle deneysel ve matematiksel bir yoldan elde edilmişlerdir (Özlem, 1998, s. 57; Hollinger, 2005; Jeanniere, 1994; Mayor ve Forti, 1997; Özlem, 1999; Toulmin, 2002).

Klasik bilim anlayışının sahip olduğu bu özelliklerden dolayı doğa bilimleri ile insan bilimleri arasındaki bölünme gittikçe derinleşmiş ve hatta bilim safında yer alanların metodolojiye ilişkin görüşleri doğa bilimlerinin de ötesine yayılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci on yılından itibaren siyaset bilimi ve *tin* bilimleri, doğa bilimlerinin metodolojisini kullanmaya zorlanmıştır. Auguste Comte gibi kişilerden gelen bu baskı, Newton modelini kabul eden Aydınlanma çağına özgü entelektüel gelenekten destek görmüştür. Aydınlanma'ya kesintisiz bir hatla bağlı

olan Condorcet ve Laplace, tin bilimlerinin fizik bilimleriyle aynı metodolojiyi izlemesi gerektiğini savunuyor, böylece “bilimsel gerçekleri sezgilerden ayıran kesinliği kazanacağına” inanıyorlardı (Mielants, 2007, s. 53). Böylece 19. yüzyılın sonunda doğmakta olan yeni insan bilimlerine (sosyoloji, tarih, iktisat, siyaset bilimi ve antropoloji) *pozitivizm* hâkim olmaya başladı. Bu makalenin konusu açısından önemli olan nokta, bu bilimlerde insanın, Descartes’ın Kartezyen felsefesinin düalizmi içinde çevresinden bağımsız olarak ele alınmasıdır.

19. yüzyılın sonuna doğru özellikle Darwin ve Haeckel’in çalışmalarıyla birlikte çevrenin insan üzerindeki etkisine dair bir farkındalık başladı. 20. yüzyılda iki bilimsel devrim, düzenli ve tahmin edilebilir bir dünya tasavvurunu altüst etti. İlk devrim; organik, bütünsel ve ekolojik gibi kavramları öne süren kuantum fiziğiydi. İkincisi ise doğadaki düzensizliği vurgulayan kaos teorisiydi. Doğa bilimlerine hâkim olan bakışın yavaş yavaş değişmesiyle birlikte insan bilimleri ve sosyal bilimlerde, insan üzerinde çevre faktörünün önemini dikkate alma gerekliliğini belirten kuramlar ve kavramlar geliştirildi. Örneğin, 1920’lerde Chicago Üniversitesi’nden bir grup bilim insanının ürettiği, sosyal problemlerin kentsel alanlardan kaynaklandığına dair temel bir fikre sahip insan ekolojisi kavramı bu gerekliliğin sonucudur.

Bu kavramın uzantısı olan sosyal ekoloji kavramı 1940’larda Kurt Lewin’in çalışmalarıyla psikoloji disiplini içinde geliştirildi (Fougeyrollas ve Beauregard, 2001, ss. 172-173). Sosyolojide ise 1960’larda Erving Goffman’ın (1963) öncülüğünde yapılan *damga* çalışmaları ile normal ve sapma kavramlarının tanımının insanın içinde bulunduğu toplumsal çevre ile ilgili olduğu vurgulanarak insanın, sosyal bağlamından bağımsız olarak incelenemeyeceği daha da belirginleşmiştir. Bu ve daha birçok farklı disiplinde geliştirilen modeller ile insan ve çevresi arasındaki karşılıklı ilişkinin önemine dair bir farkındalık gelişmiştir.

Bu farkındalık sağlık kavramının tanımında da kendini göstermiştir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında sağlık, “hastalık hâlinin olmayışı” olarak tanımlanmıştır. Dahası, 20. yüzyılın başlarında bilimciliğin popüleritesinin artması nedeniyle hâkim sağlık modeli, klasik bilim anlayışının birçok özelliğini içermektedir. Bu perspektif içinde insan bedeni çevresinden bağımsız bir makine olarak düşünülmüştür. Bundan dolayı hastalık da insan makinesi içinde meydana gelen, ancak doktorların tamir edebileceği bir bozulma olarak görülmüştür. İnsan bedenine dair bu mekanistik bakış biyomedikal modelin kaynağıdır (Fougeyrollas ve Beauregard, 2001, s. 174).

Günümüzde ise sağlık kavramı, “fiziksel, mental ve sosyal olarak iyi olma hâli” olarak tanımlanmaktadır. Sağlığın bu geniş tanımlaması, sağlığı etkileyen faktörler olarak sadece insan bedeninin işlevsel yeterliliğinin değil, fiziksel çevre faktörlerinden sosyoekonomik duruma kadar insanın karşılıklı ilişki içinde olduğu birçok faktörün dikkate alınması gerekliliğine yönelik olumlu bir perspektif oluşturmaktadır.

Burada Newton’un mekanistik dünya modeli ile Descartes’in insan ile doğa, madde ile zihin ve fiziksel doğa ile sosyal/manevi dünya arasında ikilik gören Kartezyen felsefesinin ve buna bağlı olarak hastalık ve sağlık kavramları ile biyomedikal modelin engellilik konusu ile ilişkisini kurmak gerekmektedir. Klasik bilim anlayışının özellikleri 20. yüzyılın başında kurumsallaşmaya başlayan sosyal bilimlerin metodolojisini etkilediği gibi hastalık ve sağlık gibi kavramların tanımları üzerinde yetki sahibi olan tıp alanını da etkilemiştir. Bütün bunlar da tıbbın ve psikoloji, sosyoloji gibi birçok sosyal bilimin engelliliğe olan bakışını şekillendirmiştir. İşte engelliliğin sosyal modelinin karşı çıktığı noktalar da buradan kaynaklanmaktadır.

2. Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?

Engelli kişiler yaygın bir şekilde yardıma muhtaç kurbanlar olarak görülür ve profesyonel yardıma, bakıma ihtiyaçları olduğu düşünülür. Engelli kişilerin kimlikleri toplum tarafından, kabul edilen yetersizliklerine bağlı olarak inşa edilir. Sadece toplum tarafından değil, kişisel trajedi modeli olarak adlandırılan tıbbi model tarafından da engellilik hâli, psikolojinin de katkılarıyla sıkıntıların kaçınılmaz sebebi ve psikolojik uyumsuzluğun muhtemel sebebi olarak görülür (Prilleltensky, 2012, ss. 331-332). Günümüzde etkisini kısmen yitirmiş olan bu anlayışa 1960’lı yıllarda engelli aktivistler meydan okumuşlardır. Bu aktivistler, engelli bireylerin yaşamlarını şekillendiren ve onları bağımlı hâle getiren yoksulluk, barınma yetersizliği, düşük istihdam oranları ve eğitim eksikliği gibi etkenlerin biyolojiden değil, engelli kişileri tam bir sosyal katılımdan sistemik bir biçimde dışlayan, toplumsal olarak inşa edilmiş bariyerlerden kaynaklandığını dile getirmişlerdir (Prilleltensky, 2012, s. 333). ABD’de 1960’larda başlayan *Bağımsız Yaşam Hareketi* çoğu azınlık grubu için üniversitelerde, kendilerine ait bir tanım (biz kimiz?), dil, eğitim ve alana yönelik araştırma gündemleri oluşturan ayrı bir birim olarak kurulmalarıyla sonuçlanmıştır. Bilimsel bir otonomi kazanımıyla başlayan bu süreçte azınlık grubu olarak görülecek engelli grubu, kendine ait

bir disiplin/alan oluşturmada geç kalmıştır. Ancak 1990’larda bir disiplin olarak *engelli çalışmaları* gelişmiştir.

Engelli çalışmaları şu temel düşünceleri içerir:

1. Engelli çalışmaları bağımsız yaşam hareketi inancını yansıtır. Bu inanç, engelli insanları, teknoloji ve hizmetler için *müşteri* olarak görmekten ziyade *tüketici* olarak görmeyi; onların özerkliklerini artırmayı; sosyal, eğitimsel ve politik alana tam bir erişimi ve dâhil edilme arzusunun içerir.
2. Engelli çalışmaları engelliliğin sosyal modeli üzerine temellenir ve daha geleneksel olan tıbbi modeli reddeder. Bundan dolayı güç, baskı, siyasi ve ekonomik katılım ve sivil haklar konularını daha güçlü vurgular. Bu iki düşünce (bağımsız yaşam hareketi inancı ve engelliliğin sosyal modeli) Ulusal Engellilik ve Rehabilitasyon Araştırma Enstitüsü (ABD’de kurulan NIDRR) tarafından yaygınlaştırılan engelliliğin yeni paradigması içinde birleşir.
3. Engelli çalışmaları engelli tarihini ve kültürünü kucaklar ve buna değer verir. Engelliliği sadece değerli bir çalışma değil, aynı zamanda insanlığın incelenmesi için önemli bir insani durum olarak görür.
4. Engelli çalışmaları, engelli insanları damgalanmış ve marjinalleştirilmiş bir grup olarak görür. Bu marjinalleştirmeyi tekrarlamamaya uğraşır ve bundan dolayı da engelin bütün çeşitlerini kapsamanın yollarını araştırır (Olkin ve Pledger, 2003, s. 297).

Olkin ve Pledger (2003) engelli çalışmalarını, “engelliliği evrensel bir insani durum olarak meşrulaştırmaya çalışan disiplinlerarası bir alan” olarak tarif ederler. Onlara göre, bu disiplinlerarası koalisyonunda sosyoloji, tıbbi antropoloji, siyaset, hukuk ve edebiyat bulunmaktadır; fakat psikoloji koalisyona geç girmiştir. Çünkü psikoloji, engelliliği “normal olmayan” veya “özel” gibi ifadeler kullanarak kavramlaştırma geleneğine sahiptir (s. 296).¹

¹ *American Psychologist Dergisi*’nde 1984 ve 1990 yıllarında engellilikle ilgili birkaç makaleye yer verilmiş, ancak 2003 yılında engellilik özel sayısı yapılmıştır (bkz. Gill, Kewman ve Brannon, 2003). Shakespeare ve Watson, psikolojiyle birlikte medikal sosyolojinin engelli insanların deneyimlerini anlamada yeterli ve etkili bir bakış sunmadıklarını tartışmışlardır. Onlara göre, medikal sosyoloji engelliliği patolojikleştirirken psikoloji de bu durumu bireyselleştirmiştir. Bundan dolayı her biri ancak sınırlı bir şekilde faydalı olabilmektedir. Fakat hiçbir engelliliğin sosyal modelinin yerini tutmamaktadır (Shakespeare ve Watson, 1997, s. 294).

Engelli çalışmaları 1990'da gelişmesine rağmen üzerine temellendiği sosyal model 1970'lerden itibaren geliştirilmeye başlanmıştır. Nagi modeli (1976); Bronfenbrenner'in sosyoekolojik modeli (1977; 1979); Engel'in biyofizikososyal modeli (1977); Trieschmann'ın geliştirdiği model (1987) ve tıp enstitüsü modeli (IOM) (Pope ve Tarlow 1991; Brandt ve Pope, 1997) engelliliğin daha iyi anlaşılmasını sağlayan kavramsal çerçeveler olmuşlardır. Bütün bu modellerde ortak olan yan, bireysel işlev sınırlılıkları ile çevrenin rolü arasında açık bir bağ kurmalarıdır. Bu modellerde engellilik sürecini açıklarken kişisel, sosyal ve çevresel faktörler birbirleriyle etkileşim içinde olan bir bütün olarak ele alınmıştır (Pledger, 2003, s. 282). ABD Eğitim Departmanı'nda Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetleri Ofisi içinde bir kuruluş olan NIDRR, şimdiye kadar tartışılan modellerin ve perspektiflerin daha geniş bir alanda tartışılmasını sağlamıştır. NIDRR ulusal araştırma gündemine uzun erimli bir plan olarak entegre olan engelliliğin yeni paradigmasını yaygınlaştırmıştır (Pledger, aynı yer; Melia, Pledger ve Wilson, 2003).

Her ne kadar engelli insanların işlerliklerinin bütün bir biyolojik, psikolojik, sosyal, çevresel, ekonomik, hukuki ve politik faktörler tarafından etkilendiği yeni paradigma temsilcileri tarafından ifade edilse de engelli araştırmaları, eski paradigma olarak adlandırılan tıbbi modele uygun olarak engelli kişi ve ailesi üzerine odaklanmaya devam etmektedir. Olkin, anaakım rehabilitasyon ve engelli çalışmaları tarafından yönlendirilen çalışmalarda eski ve yeni paradigmanın bu araştırmalara yansımaları bakımından farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Belirlediği üç disipline ait (rehabilitasyon psikolojisi, rehabilitasyon danışma ve engelli çalışmaları) üç ana derginin (*Rehabilitation Psychology*, *Rehabilitation Counseling Bulletin*, *Disability and Society*) 1999-2001 yılları arasında kapsayan üç yıllık bir içerik analizini yaptıktan sonra *Rehabilitation Psychology*'deki 68 makalenin %81'inin ve *Rehabilitation Counseling Bulletin*'deki 44 makalenin %55'inin eski paradigmayı yansıttığını; *Disability and Society*'deki 157 makalenin ise %68'inin daha çok yeni paradigmayı yansıttığını tespit etmiştir (aktaran Olkin ve Pledger, 2003, ss. 299-301). Bu da anaakım psikoloji ile engelli çalışmaları arasındaki yazarların eleştirdiği bölünmeyi göstermektedir.

Engelli çalışmaları disiplini altında yürütülen çalışmalara hâkim olan engelliliğin yeni paradigmasının ne olduğunu, onu eski paradigma ile karşılaştırmalı bir şekilde açıklayan Olkin ve Pledger'in ortaya koyduğu şemaya göre şöyle açıklayabiliriz (s. 301):

Paradigma 1 (Eski Paradigma)	Paradigma 2 (Yeni Paradigma)
<ul style="list-style-type: none">- Engelliliğin tıbbi modeli üzerine temellenir.- Patoloji yönelimlidir.- Engelliliği eksiklik ve gelişimsel sapmalar olarak değerlendirir.- Engelli insanları ve onların ailelerini zorluklar yönünden yüksek risk altında görür.- Ağırlıklı olarak intrapsişik, kişisel özellikler veya intrakişisel değişkenler üzerine odaklanır. Engelin başlangıç veya şiddetli olduğu akut evresine odaklanma eğilimine sahiptir.- Engelliliğe dair “düzeltme” veya “uyum” kavramlarını kullanır.- Karşılaştırma yapmak için engelli olmayan insanlar üzerine temellenmiş normları kullanır.- Engelli insanlar hakkındadır, fakat nadiren onlar tarafından yapılır.- Biz ve onlar modelini sürdürür.	<ul style="list-style-type: none">- Sosyal model ya da engelliliğin yeni paradigması üzerine temellenir.- Sistemik ve sosyal bir perspektife sahiptir.- Yaşam süreci yaklaşımını benimser.- Engelliliği değişken bir süreç olarak değerlendirir.- Sağlığı ve yılmazlığı destekler.- Genellikle engelin kronik evresine odaklanır.- Engellilik tarihine ve kültürüne değer verir.- Araştırma sürecinde araştırılıyor olanlarla işbirliği yapar.- Engelliliğin sosyal, politik, ekonomik ve hukuki olan ana sorunlarını araştırır.- Engelli insanların sivil haklarının inkâr edildiği inancı üzerine temellenir.- Kamu politikasında, yasa yapmada ve sistemik programlı değişimlerde engelliliğin sorunlarına yönelik iyileştirmelerin yollarını araştırır.- Genellikle engelli insanlar hakkında değildir, fakat onlar tarafından yapılır.

Bu şemadan yola çıkarak engelliliği; çevresel, sosyal ve psikolojik faktörlerin yanı sıra kişisel özellikleri de içeren çoklu faktörlerin yol açtığı; durum, zaman ve mekâna bağlı bireysel bir deneyim olarak tanımlayabiliriz (Tate ve Pledger, 2003, s. 290).

3. Sosyal Modeli Geliştirmeye Yönelik Eleştiriler

Sosyal modelin savunduğu gibi, engelliliğin vücutta ortaya çıkan bir patolojinin sonucu meydana gelmediğini, sosyal doku içine inşa edilen sistemik dışlama örüntüleri tarafından sosyal olarak üretildiğini söylemek, engelli hareketinin teori ve politikası için merkezi bir ayırım yaratır. Bu ayırım, ilkinin biyolojik işlev bozukluğuna, ikincisinin ise sosyal dışlama sürecine işaret ettiği bozukluk ve engellilik arasındadır. Bu iki anahtar kavramın ve işaret ettiği ayırıcı özelliklerin en iyi tanımı UPIAS (Union of Physically Impaired Against Segregation-1976) tarafından yapılmıştır: Bozukluk (impairment), bir organın parçasının veya bütünüünün eksikliği veya kusurlu bir organa, organizmaya veya

beden mekanizmasına sahip olmaktır. Engellilik (disability) ise fiziksel özre sahip insanları çok az dikkate alan veya hiç almayan, bundan dolayı da onları sosyal aktivitelerin anaakımından dışlayan çağdaş sosyal organizasyonun sebep olduğu dezavantaj veya aktivite sınırlamasıdır (Hughes ve Paterson, 1997, s. 328). Böylece Hughes ve Paterson'a göre, engellilik ve bozukluk arasındaki keskin ayrım, her birinin diğerini dışarıda bıraktığı, sınırları açıkça belirlenmiş teorik bölgeler oluşturmuştur. Biyolojik/sosyal, bozukluk/engellilik, beden/toplum, tıp/politika, terapi/özgürleşme, acı/baskı, tıbbi model/sosyal model şeklinde oluşan bu ayrımlaşma engelliliği tıbbileştirmekten kurtarır, fakat eş zamanlı olarak bozulmuş bedeni tıbbi yorumun özel yetki alanında bırakır. Hughes ve Paterson'ın yorumuna göre, düşünce/beden düalizmi engellilik ile bozukluk arasındaki ayrım tarafından yeniden üretilir. Biyolojik olan ile kültürel olan birbirinden koparılır. Hâlbuki onlara göre beden ile düşünce ve engellilik ile bozukluk arasında bir ayrım yapmanın mümkün olamayacağını "acı" kavramına bakarak görebiliriz. Acı tek başına anatomik veya fizyolojik bir sonuç değildir. Acı; bedenlerin, düşüncelerin ve kültürlerin kesişmesinde ortaya çıkar (s. 329). Bunun için ne tek başına bozukluk kavramı ne de engellilik kavramı engellilik deneyimini tam olarak anlatabilir.

O hâlde buradan sosyal modele yönelik iki öneride bulunabiliriz. Birincisi Pledger'in dile getirdiği gibi tıbbi model ile sosyal model arasında dengeyi tutturmak gerekmektedir. Sosyal modelin çok önemli vurguları olsa bile engelliliğin ilk deneyimi bedenle ilgili olduğu ve tıbbin müdahalesini gerektirdiği için tıbbi modelin önemi yadsınamaz. Bu durum, her iki modeli uygun bir şekilde bütünleştirme ihtiyacını ortaya koymaktadır (Pledger, 2003, s. 280). Böyle bir ihtiyaç Dünya Sağlık Örgütü'nün sunduğu ICDH-2 (International Classification of Impairments Disabilities and Handicaps) içinde dile getirilmiştir (Turner, 2001, s. 258). Biyofizikososyal olarak adlandırılan bu modele göre, farklı düzeylerde farklı müdahale tipleri vardır. Tıbbi müdahale bozulmanın spesifik özellikleri için uygun olurken sosyopolitik eylem engellilik düzeyinde uygun olmaktadır. Fakat bu öneri Hughes ve Paterson'ın yukarıdaki eleştirisini tam olarak karşılayamamaktadır. Çünkü bozukluk ile engellilik arasında yine bir ayrım olduğu varsayılmakta, biyolojik olarak beden tıbbi modelin yetki alanı içinde bırakılmakta ve bozulma yine sosyolojik düşünceden uzaklaştırılmaktadır. Fakat beden ve ona ait bozulma kavramı tıbbi bir konudan daha fazlasıdır. Hem deneysel hem de söylemsel bir inşadır. Hughes ve Paterson'a (1997) göre, engelliliğin sosyal modeli bedeni problematize eden fenomenolojik, post-yapısalcı

ve feminist teoriler veya yeni beden sosyolojisi içinde yapılan tartışmaları henüz yapmamıştır (ss. 329-330). Ancak bundan sonra sosyal modele yönelik ikinci öneride bulunabiliriz. O da bedenin sadece verili biyolojik bir varlık olmadığı, sosyal olarak inşa edildiği kabulünden yola çıkarak onu tıbbın yetki alanından kurtarmak olacaktır. Burada her iki model arasında denge tutturmak veya her iki modeli bütünleştirmek söz konusu olmayabilir. Çünkü bu denge ve bütünleşme içinde her iki model eşit miktarda yer almayabilir. Acı kavramında olduğu gibi *kesişme* ifadesini kullanabiliriz. Acı, biyoloji ile kültürün kesişme noktasında yaşanır. O hâlde engellilik de, biyoloji ile sosyolojinin veya beden ile toplumun kesişme noktasında yaşanır. Bu, her iki model arasında bir denge veya bütünlük sağlama modeli değil, her iki modelin kesiştiği her noktada engelliliği daha iyi açıklayabilme girişimidir.

4. Sosyal Modeli Savunmak

Yine de engeli *kişisel bir eksiklik, normal olmayan* veya özel bir durum olarak görüp patolojik hâle getiren tıbbi modele karşı sosyal modeli savunmak gerekir. Engelliliği bireysel, çevresel, hukuki, siyasi vb. birçok faktörün bir araya gelerek oluşturduğu bir deneyim olarak görüp, araştırma odağını engelli birey ve ailesinden uzaklaştırıp geniş toplumsal dünyaya yönelmesi açısından sosyal modelin değeri, bugün engelli araştırmaları yapan çoğu bilim disiplininin insanlar için tartışılmaz olmuştur.

Sosyal modelin önemli bir değeri de, engelliliğin sosyal olarak üretildiği yollara bakarak engellilik hakkındaki tartışmaları biyomedikal yönden hâkim olan gündemden politik ve vatandaşlık hakkındaki söylemlere doğru değiştirmek olmuştur. Çünkü özel, *normal olmayan, bireysel felaket/hasta/tedavi* kavramları üzerine odaklanmak aynı zamanda bütün diğer dışsal güçleri depolitize etmektir (Zola, 1989, s. 421). Hâlbuki sosyal model içinde düşünürsek engellilikle ilgili sorunların bir kısmı bireysel ise büyük bir kısmı geniş toplumsal evrenle ilgilidir. Bunun için bireyin biyolojisine odaklanmak yerine hukuki olarak hak kavramına odaklanmak engellilik sorunlarını kendiliğinden politik ve hukuki bir boyuta taşımaktadır.

Irving Zola (1989) ise politik boyutunun da ötesinde, engelliliğin yaklaşan evrenselliliğine işaret ederek bunun evrensel bir politika hâline getirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Ona göre, engelliliğe “özel ihtiyaçlar” şeklindeki bakış kısa vadelidir. Engelli insanlar özel ihtiyaçlara, isteklere ve haklara sahip

bir grup olarak tanımlandığında, nüfusun geri kalanının ihtiyaçları, istekleri ve hakları karşısında engelli grubu azınlık bir grup olmuş olacaktır. İhtiyaç duyulan şey, bütün bir nüfusun, yaşlanma, kronik hastalıkların yaygınlaşması ve sağlığı tehdit eden risklerin küreselleşmesi gibi demografik ve sosyolojik durumların yol açacağı muhtemel bir engellilik hâli konusunda “risk altında” olduğunun farkına varılarak buna yönelik daha evrensel politikaların yapılmasıdır. Zola (1989), engelliliğe evrensel bir durum olarak yaklaşım için iki temel sunar: Birincisi, engellilikle ilgili problemlerin küçük bir nüfusla sınırlandırılmayacağı anlayışıdır. İkincisi, engelli birinin karşılaştığı sorunların sadece fiziksel ve mental bozulmadan kaynaklanmadığını, bu bozulmayı sosyal, tutumsal, mimari, tıbbi, ekonomik ve politik çevre yönleriyle birlikte düşünmek gerektiğidir (s. 401). Ancak bu iki yaklaşıma sahip olduğunda daha evrensel politikalar geliştirmek mümkün olacaktır. Bu yönüyle de engellilik sadece engelli azınlığı ve onların yaşadığı ülkeleri ilgilendiren meseleler olmaktan çıkıp evrensel bir insani durum konumuna erişecektir.

Sonuç

Bir disiplin olarak 1990’larda oluşmaya başlayan engelli çalışmaları, 1960’lı yıllarda ABD’de başlayan Bağımsız Yaşam Hareketi’nin bir ürünüdür. O dönem birçok hareketin haklar ve özgürlükler adına politik taleplerde bulunduğu bir dönemdir. Engelli aktivistler engelli bireylerin damgalanmasına, kimliklerinin biyolojik yetersizliklerine göre değerlendirilmesine, çaresiz ve bağımlı olarak görülmesine karşı meydan okumaya başlamışlardır. Onların karşı çıktığı veya eleştirdiği birçok önemli noktanın bilimsel zeminini engelliliğin tıbbi modeli hazırlamıştır. Bu model patoloji yönelimlidir ve engelli olma hâlini tedavi edilerek düzeltilmesi gereken biyolojik ve tıbbi bir duruma indirger. Böylece insanın içinde bulunduğu geniş toplumsal evren, engellilik araştırmasından kovulmuş olur. Dolayısıyla engellilik araştırması sadece tıbbi terimlerle yapılabilecek politik alan içine dâhil edilememiştir. Engelliliğin tıbbi modelinin de arkasında klasik bilim anlayışının dayandığı Newton’un mekanik dünya algısını ve Descartes’in düalist felsefe anlayışını aramak gerekmektedir. Çünkü Descartes’in beden ile düşüncüyü ayırması ve Newton’un da bedeni işleyen bir makine olarak görmesi, bedeni tıbbin yetki alanına sokan anlayışın zeminini oluşturmuştur. Çeşitli bilim disiplinlerinde (biyoloji, sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji içinde) insanın içinde yaşadığı çevresinin de dikkate alınması gerektiğine dair oluşan farkındalıklar sosyal

modele öncülük etmiştir. Böylece sosyal model 1970'lerden itibaren engellilik çalışmalarında savunulmaya başlanmıştır.

Sosyal modelin ana dayanağı, insanın biyolojik varlığının dışındaki faktörlerin de engelliliğe sebep olabilecek bir potansiyele sahip olduğu gerçeğidir. Bu modele göre, engellilik deneyimi kişi ile çevresi arasındaki kesişmenin bir ürünü olarak biyolojik, sosyal, kültürel, politik, hukuki ve ekonomik yönlere sahip biricik bireysel bir deneyimdir.

Sosyal model, engelliğin daha ziyade sosyal faktörlerin bir araya gelmesiyle oluştuğuna vurgu yaptığı için eleştirilmiştir. Çünkü bu vurgunun bozukluk ile engellilik ve buna bağlı olarak beden ile kültür arasında bir ayrımlaşma, ikilik yarattığı söylenmiştir. Eğer engellilik sosyal olarak oluşan bir şeyse sosyal modelin alanına girer. Bozukluk ise bedenin biyolojik yapısında meydana gelen bir şey olarak tıbbın yetki alanına girer. Böylece beden, bozulma ile ilintilendirilerek biyolojik verili bir nesne hâline gelir ve sosyal model de bunu kabul ederek bedeni tıbbın yetki alanından kurtarmaz. Hâlbuki beden ve bozulma kavramları, tıpkı acı kavramında olduğu gibi, ancak biyoloji ile kültürün kesişme noktasında açıklanabilecek kavramlardır. Bu yüzden sosyal modelin yapması gereken her iki model arasında denge tutturmak veya bunları eşit bir biçimde bütünleştirmek değildir. Çünkü böyle yaparak yine bedenin tıbbın yetki alanında kalmasına ve sosyolojik izahın uzağına düşmesine izin vermektedir. Sosyal model bedeni; feminist, post-yapısalcı ve fenomenolojik teoriler ile beden sosyolojisi içinde tartışarak onun sadece verili biyolojik bir yapı olarak değerlendirilemeyeceğini, söylem ve dil aracılığıyla sosyal olarak üretildiğini söylemek zorundadır.

Engellilikle ilgili sorunlara baktığımızda bunun sadece engelli grubu ilgilendirdiğini ve yapısal (mimari, hukuki vs.) düzenlemeler yapıldığında meselenin halledilebileceğini düşünürüz. Fakat Zola, bizi bu meseleye daha evrensel bakmamız yönünde uyarır. Çünkü ona göre; yaşlanma, kronik hastalıkların yaygınlaşması ve sağlığı tehdit eden risklerin artması gibi nedenlerden dolayı bütün bir insanlık engellilik yaşama konusunda risk altındadır. Bundan dolayı engelli gruba yönelik "özel ihtiyaçlar" altında düzenlemeler yapmak yerine bütün nüfusa yönelik daha evrensel politikalar yapmak gerekmektedir.

Türkiye'de engellilik araştırmalarında hangi modelin hâkim olduğuna baktığımızda, hâlen tıbbi modelin etkisinin olduğunu, fakat sosyal bilimlerden birçok genç akademisyenin çalışmalarında (gerek saha araştırmasına dayalı yazılar gerekse sosyal modeli tartışan kuramsal kitapların çevirisi) sosyal modele olan ilginin izlerini görebiliriz.

Kaynakça

- Fougeyrollas, P. ve Beauregard, L. (2001). Disability: an interactive person-environment social creation. Albrecht, Seelman ve Bury (Ed.), *Handbook of disability studies* (ss. 171- 194). California: Sage Publication, Thousand Oaks.
- Gill, C. J., Kewman, D. G. ve Brannon, R. W. (2003). Transforming psychological practice and society. *American Psychologist*, 58 (4), ss. 305-312.
- Gulbenkian Komisyonu* (1996). Sosyal bilimleri açın (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Goffman, E. (1963). *Stigma, notes on the management of spoiled identity*. N. J.: Englewood Cliffs.
- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve sosyal bilimler*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Hughes, B. ve Paterson, K. (1997). The social model of disability and the disappearing body: towards a sociology of impairment. *Disability&Society*, 12 (3), ss. 325-340.
- Jeanniere, A. (1994). Modernite nedir? (M. Küçük ve N. Tural, Çev.) Küçük, M. (Der.), *Modernite versus postmodernite* (ss. 15-25). Ankara: Vadi Yayınları.
- Mayor, F. ve Forti, A. (1997). Bilim ve iktidar (M. Küçük, Çev.), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Melia, R. P., Pledger, C. ve Wilson, R. (2003). Disability and rehabilitation research. *American Psychologist*, 58 (4), ss. 285-288.
- Mielants, E. (2007). Tepki ve direniş: Doğa bilimleri ve beşeri bilimler. (Lee ve Wallerstein Der.). İki kültürü aşmak (A. Babacan, Çev.), (ss. 50-76). İstanbul: Metis Yayınları.
- Olkin, R. ve Pledger, C. (2003). Can disability studies and psychology join hands? *American Psychologist*, 58 (4), ss. 296-304.
- Özlem, D. (1998). Evrensellik mitosu ve sosyal bilimler. *Sosyal bilimleri yeniden düşünmek, sempozyum bildirileri* (ss. 53-66). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özlem, D. (1999). *Siyaset, bilim ve tarih bilinci*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Pledger, C. (2003). Discourse on disability and rehabilitation issues-opportunities for psychology. *American Psychologist*, 58 (4), ss. 279-284.

- Prilleltensky, O. (2012). Eleştirel psikoloji ve engelli çalışmaları: Anaakımı eleştirmek, eleştiriyi eleştirmek. (Fox, Prilleltensky ve Austin, Ed.). *Eleştirel psikoloji* (ss. 329-349). (E. Erdener vd., Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shakespeare, T. ve Watson, N. (1997). Defending the social model. *Disability&Society*, 12(2), ss. 293-300.
- Snow, C.P. (2010). İki kültür (T. Birkan, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Stremlin, B. (2007). Otoritenin kuruluşu: modern dünyada bilimin yükselişi. (Lee ve Wallerstein, Der.). İki kültürü aşmak (A. Babacan, Çev.). (ss. 17-49). İstanbul: Metis Yayınları.
- Tate, D. G. ve Pledger, C. (2003). An integrative conceptual framework of disability. *American Psychologist*, 58 (4), ss. 289-295.
- Toulmin, S. (2002). *Kozmopolis, modernitenin gizli gündemi* (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Turner, B. S. (2001). Disability and the sociology of the body. (Albrecht, Seelman ve Bury, Ed.). *Handbook of disability studies* (ss. 252-266). California: Sage Publication, Thousand Oaks.
- Zola, I. K. (1989). Toward the necessary universalizing of a disability policy. *The Milbank Quarterly*, Vol. 67, Supplement 2 (Part 2). Disability policy: restoring socioeconomic independence, ss. 401-428.